

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΕΛΒΕΤΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙ
ΤΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΗΕΙΛΒΕΤΙΟΥΣ, Claude Adrien (1715 - 1771) — επιφανής Γάλλος φιλόσοφος (ύλιστής), ένας από τους ιδεολόγους της επαναστατικής γαλλικής αστικής τάξεως του 18ου αιώνα· υπέβαλε σὲ θαρραλέα κριτική τις φεουδαρχικὲς σχέσεις καὶ τὴν φεουδαρχικοθρησκευτικὴν ἰδεολογία. Γεννημένος στὸ Παρίσι ἀπὸ οἰκογένεια αὐλικοῦ γιατροῦ, ὁ Ἑλβέτιος ἦρθε στὸ Καὲν ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποφοίτησή του ἀπὸ ἓνα κολλέγιο Ἰησοιτῶν. Τὸ 1738 ἐπέστρεψε στὸ Παρίσι καὶ ἔγινε γενικὸς ἔφορος. Ὁ Ἑλβέτιος παρατηροῦσε ἄμεσα τὴν βαθιὰ ἀποσύνθεση τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος καὶ τὴν αὐξανόμενη ἀγανάκτηση τῆς λεγομένης τρίτης κοινωνικῆς τάξεως ἐναντίον τῶν κυριάρχων φεουδαρχικῶν σχέσεων. Συνεπεία τῶν ἀντιπολιτευτικῶν διαθέσεων, ποὺ ὄλο καὶ μεγάλωναν μέσα του, ὁ Ἑλβέτιος πλησίασε τοὺς μεγαλύτερους ἐκπροσώπους τῆς παλαιότερης γενεᾶς τῶν διαφωτιστῶν — Montesquieu καὶ Voltaire. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Βολταίρου ἔγραψε τὰ πρῶτα του κείμενα (τὰ ἐπιστολικά «Ἀπὸ τὸν ἔρωτα στὴν γνώση», «Περὶ τέχνης», «Περὶ ὑπεροφίας καὶ νωθρότητος τοῦ πνεύματος», «Περὶ ἐπιτηδευμάτων», τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ ποιήματος «Ἡ εὐτυχία» κ.ἄ.). Τὸ 1751 παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἐφόρου καὶ ἀφοσιώθηκε ὀλοκληρωτικὰ σὲ ἐπιστημονικὲς σπουδές. Ὁ Ἑλβέτιος ἀνῆκε σ' ἓναν κύκλο ποὺ συγκεντρωνόταν γύρω ἀπὸ τὸν Diderot καὶ τὸν Holbach. Μέσα στὸν ὄγκου-μενον κατὰ τοῦ φεουδαλισμοῦ καὶ τῆς ἀπολυταρχίας ἀγῶνα, ὁ Ἑλβέτιος ἔγραψε τὸ «De l'esprit» («Περὶ πνεύματος», 1758), ἓνα βιβλίο ποὺ στρεφόταν ἐναντίον τῶν βάσεων τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος, τῆς φεουδαρχικοθρησκευτικῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Τὸ βιβλίο προκάλεσε τὴν ὀργὴν τῶν κυβερνητικῶν ἀντιδραστικῶν κύκλων ἐναντίον τοῦ συγγραφέως, ἀπαγορεύθηκε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς καὶ κήκε. Τὶς κατευθυντήριες ἀρχὲς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ὁ Ἑλβέτιος τὶς ἀνέπτυξε καὶ τὶς θεμελίωσε στὸ σύγγραμμά του «De l'homme, de ses facultés et de son éducation» («Περὶ τοῦ ἀνθρώπου, τῶν ἱκανοτήτων του καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεώς του», 1773, μεταθανάτιο).

Ὁ Ἑλβέτιος ὑπερνίκησε, ἕνας ἐκ τῶν πρώτων μεταξὺ τῶν Γάλλων ὑλιστῶν, τὴν ἀσυνέπεια τοῦ Lockes, καὶ ἔδωσε στὴν αἰσθησιαρχία τοῦ τελευταίου ἕναν καθαρὰ ὑλιστικὸν χαρακτήρα. Ὁ Ἑλβέτιος θεωροῦσε τὶς αἰσθήσεις σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιδράσεως ἐξωτερικῶν πραγμάτων πάνω στὰ αἰσθητήρια ὄργανα τοῦ ἀνθρώπου καὶ σὰν τὴν μοναδική πηγὴ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ὅλα, ὅσα εἶναι προσιτὰ στὶς αἰσθήσεις, εἶναι ἐπίσης καταληπτὰ γιὰ τὴν νόηση, ἐξηγοῦσεν ὁ Ἑλβέτιος ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς κριτικῆς του πάνω στὴν ὀρθολογιστικὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως. Ὁ Ἑλβέτιος θεωροῦσε τὸν κόσμον ὑλικόν, ἀπειρον καὶ ὑποκείμενον σὲ διαρκὴν κίνηση. Σὰν μαχητὴς καὶ ἰδρυτὴς τοῦ ὑλισμοῦ ὑπῆρξεν ἐχθρὸς τοῦ ἀγνωστικισμοῦ καὶ ἀπέδειξε τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως τοῦ κόσμου. Δὲν ὑπάρχει τίποτα, ποῦ νὰ μὴν μπορῆ νὰ γίνῃ κατανοητὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπον, ἔλεγε ἀντιτασσόμενος στὴν ἰδεαλιστικὴν ἄρνηση τῆς δυνατότητας τῆς γνώσεως τοῦ κόσμου. Ὁ Ἑλβέτιος ἀπέριπτε ἀποφασιστικὰ τὶς θρησκευτικοῖδεαλιστικὰς ἀντιλήψεις σχετικὰ μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ψυχῆς καὶ γιὰ τὴν ἀθανασία της. Τὴν προσοχὴν του τὴν ἔστρεψε, κυρίως, στὰ βιβλία του, στὴν ἔρευνα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, στὴν ἐξέταση ζητημάτων τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς, στὴν ἀποκάλυψη τῶν δυνάμεων, ποῦ, κατὰ τὴν γνώμη του, κινοῦν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν κοινωνίαν. Ὁ Ἑλβέτιος, ὁ ὁποῖος ἐξοστράκισε τὶς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὴν κοινωνίαν, ἀναζητοῦσε τὸ κλειδί ποῦ ἀνοίγει τὰ μυστικὰ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, στὴν παραμεριζόμενῃ καθ' ἡμέρην τάσῃ τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν αὐτοσυντήρησιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν τους.

Ὁ Ἑλβέτιος, ὁ ὁποῖος ὑπερασπιζόταν τὶς προοδευτικὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς του, ξεπέρασεν ἐλάχιστα, ὡστόσο, τὰ ὅρια τοῦ μεταφυσικοῦ ὑλισμοῦ, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι Γάλλοι ὑλιστῆς τοῦ 18ου αἰῶνα. Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς μεταφυσικῆς στενότητος τῆς κοσμοθεωρίας του ὑπῆρξαν ἡ ὑπεράσπισις τῆς θεωρίας τῆς ἀέναης κυκλικῆς κινήσεως τῆς φύσεως ἢ ἀνικανότητά της νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ἀναγκαιότητος καὶ τοῦ τυχαίου ἀποδίδοντας στὴν τύχην τὴν συνακόλουθον μείωσιν τῶν νομοτελειακῶν φαινομένων, πρᾶγμα, ποῦ ἐφαρμοζόμενον στὴν κοινωνικὴν ζωὴν, θὰ ἐσήμαινε τὴν μεταβολὴν δλόκληρης τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος σὲ ἕνα χάος συμπτώσεων ἢ ἄρνησιν τῆς ποιοτικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς νοήσεως, ἢ ἀρελῆς ἀντίληψιν τῶν ἐννοιῶν σὰν ἄθροισμα τῶν αἰσθήσεων κλπ. Ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ φιλόσοφοι ὁμοϊδεάτες του, ὁ Ἑλβέτιος ἦταν ἰδεαλιστὴς στὴν ἀντίληψίν του περὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἐνῶ οἱ ὑλιστικὰς ἀντιλήψεις του ἀπλώνονταν μόνον στὰ φυσικὰ φαινόμενα.

Προσπαθώντας να εφαρμόση την υλιστικήν αισθησιοκρατία του για να διαφωτίση την ζωή τῆς κοινωνίας, ὁ Ἑλβέτιος ἰσχυρίζοταν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι προϊόν τοῦ περιβάλλοντός του. Ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἐκ γενετῆς τὶς ἴδιες πνευματικὲς ἱκανότητες. Οἱ διαφορὲς στίς γνώσεις τῶν ἀνθρώπων, στήν διανοητικὴν τους κατεύθυνση, στὰ ἦθη καὶ στοὺς τρόπους τους, καθορίζονταν, πρὶν ἅπ' ὅλα, ἀπὸ τὶς ἰδιομορφίες τοῦ περιβάλλοντος, στὸ ὁποῖον ἔχουν μεγαλώσει καὶ ἀνατραφεῖ. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Ἑλβέτιου γιὰ τὴν ἰσότητα τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου στρεφόταν ἐναντίον τοῦ συστήματος τῆς διαρκοῦς φεουδαρχικῆς ἀνισότητος καὶ προσέφερε τὴν θεωρητικὴν θεμελίωση γιὰ τὶς ἀστικὲς ἀρχὲς τῆς τυπικῆς νομικῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων μπροστὰ στὸν νόμο.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι τὸ ἀποφασιστικὸ μέρος στήν διαμόρφωση τῆς προσωπικότητος εὐρίσκεται στὸ ἐξωτερικὸ περιβάλλον, στὸ ὁποῖον ὁ Ἑλβέτιος συμπεριελάμβανε τὸ πολιτικὸ καθεστῶς καὶ τὴν νομοθεσία, συνήνωσε τὸ ζήτημα γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀναγέννηση τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς καταργήσεως τῆς ἀπολυταρχικῆς φεουδαρχίας καὶ τῆς θεσπίσεως νόμων, ποὺ νὰ ἀνταποκρίνονται στήν φύση τῶν ἀνθρώπων. Συνεπεία τῶν ἰδεαλιστικῶν του ἀντιλήψεων γιὰ τὴν κοινωνικὴν ζωήν καὶ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον, ὁ Ἑλβέτιος ἔβλεπε στήν ἀλλαγὴν τῶν νόμων καὶ στήν βελτίωση τῆς διαπαιδαγωγήσεως τὴν δυνατότητα τῆς πραγματοποιήσεως τῆς γενικῆς εὐτυχίας. Ἐπειδὴ ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν στήν ἀνατροφή, ἀπαιτοῦσε ν' ἀφαιρεθῆ ἡ ἐπιτήρηση τῶν σχολείων ἀπὸ τὸν κληρὸν ἢ ἰδρυση καὶ ἡ διεύθυνση τῶν σχολείων ἔπρεπε νὰ εἶναι ὑπόθεση τοῦ κράτους. Ὁ Ἑλβέτιος ὑπέβαλε σὲ ὀξείαν κριτικὴν τὴν θρησκευτικὴν ἠθικὴν, τὴν θεωρίαν περὶ ἐμφύτων ἠθικῶν συναισθημάτων καὶ παραστάσεων. Ἐπεζήτησε νὰ ἀποδείξη τὴν γένεση τῶν ἠθικῶν παραστάσεων μὲ τὴν ἐμπειρία καὶ νὰ δείξη ὅτι αὐτὲς καθορίζονται ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Κὰρλ Μάρξ, σχετικὰ μὲ τὸν Ἑλβέτιο ἔγραφε: « *Οἱ αἰσθησιακὲς ἰδιότητες καὶ ἡ φιλαυτία, ἡ ἀπόλαυση καὶ τὸ καλῶς ἐννοούμενον προσωπικὸ συμφέρον εἶναι ἡ βάση κάθε ἠθικῆς. Ἡ φυσικὴ ἰσότητα τῆς διανοητικότητος τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἐνότητα μεταξὺ τῆς προόδου τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς προόδου τῆς Βιομηχανίας, τὰ φυσικὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ παντοδυναμία τῆς διαπαιδαγωγήσεως, εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ συστήματός του* ». ¹ Σύμφωνα μὲ τὸν Ἑλβέτιο κάθε ἄνθρωπος πα-

1. Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ: «Ἀπαντα», πρῶτο μέρος, τόμ. 3ος, Βερολίνο 1932, σελὶς 306.

σχίζει για τὴν προσωπικὴν εὐημερία του, ἐνεργεῖ για τὸ συμφέρον τοῦ προσωπικοῦ ὀρέλου του καὶ τῆς εὐτυχίας του. Ὁ Ἑλβέτιος εἶχε προσπαθήσει νὰ συνδυάσῃ οὐτοπιστικὰ τὸν ἀστικὸ ἀτομικισμό καὶ ἔγνοιισμό μ' ἓνα ἀφηρημένο, σ' ἓνα ἐκμεταλλευτικὸ σύστημα, φανταστικὸ «κοινωνικὸ συμφέρον». Αὐτὸ τὸ φανταστικὸ κοινωνικὸ συμφέρον, τὸ ὁποῖον στὴν πραγματικότητα ἦταν τὸ ἐξιδανικευμένο ταξικὸ συμφέρον τῆς ἀστικῆς τάξεως, ὁ Ἑλβέτιος τὸ ἐρμήνευε σὰν κριτήριον τῆς ἠθικῆς στάσεως τῆς προσωπικότητος. Στὴν μεταβολὴ αὐτῆ τοῦ συμφέροντος σὲ κριτήριον τῶν ἠθικῶν κρίσεων καὶ στὸν βασικὸν παράγοντα τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων ἀντανακλάτο ἡ ἐξέλιξη τῶν ἀστικῶν σχέσεων στὴν Γαλλία κατὰ τὴν περίοδο ποὺ εἶχε προηγηθῆ τῆς ἀστικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα. «Ἡ φαινομενικὴ μωρία, ἡ ὁποία διαλύει ὅλες τὶς ποικιλόμορφες σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους στὴν μιὰ σχέση τῆς χρησιμότητος, αὐτὴ ἡ φανταστικὴ μεταφυσικὴ ἀφαίρεση πηγάζει ἀπὸ τ' ὅτι μέσα στὴν σύγχρονη ἀστικὴ κοινωνία ὅλες οἱ σχέσεις εἶναι, πρακτικά, ὑποκειμένους σὲ μιὰν ἀφηρημένη χρηματικὴ καὶ ἐμπορικὴ συναλλαγὴ»¹.

Ἡ δράση τοῦ Ἑλβέτιου ἦταν μεγάλης σημασίας για τὴν ἰδεολογικὴ προετοιμασία τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα. Οἱ φιλοσοφικὲς ἰδέες του προήγαγαν, ἐπίσης, τὴν ἐμφάνιση τοῦ οὐτοπιστικοῦ σοσιαλισμοῦ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. (Ὁ) Κὰρλ Μὰρξ εἶχεν ὑπ' ὄψει του τὸν ὕλισμό τοῦ Ἑλβέτιου καὶ τοῦ Χόλμπαχ ὅταν ὑποδῆλωνε τὴν σχέση μεταξύ ὕλισμοῦ καὶ σοσιαλισμοῦ μὲ τὰ λόγια: «Ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπος διαμορφώνεται ἀπὸ τὶς καταστάσεις, τότε πρέπει νὰ διαμορφώσουμε ἀνθρώπινα τὶς καταστάσεις»².

1.—Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ: «Ἄπαντα», πρῶτο μέρος, τόμ. 5ος, Βερολίνο 1932, σελ. 387 - 388.

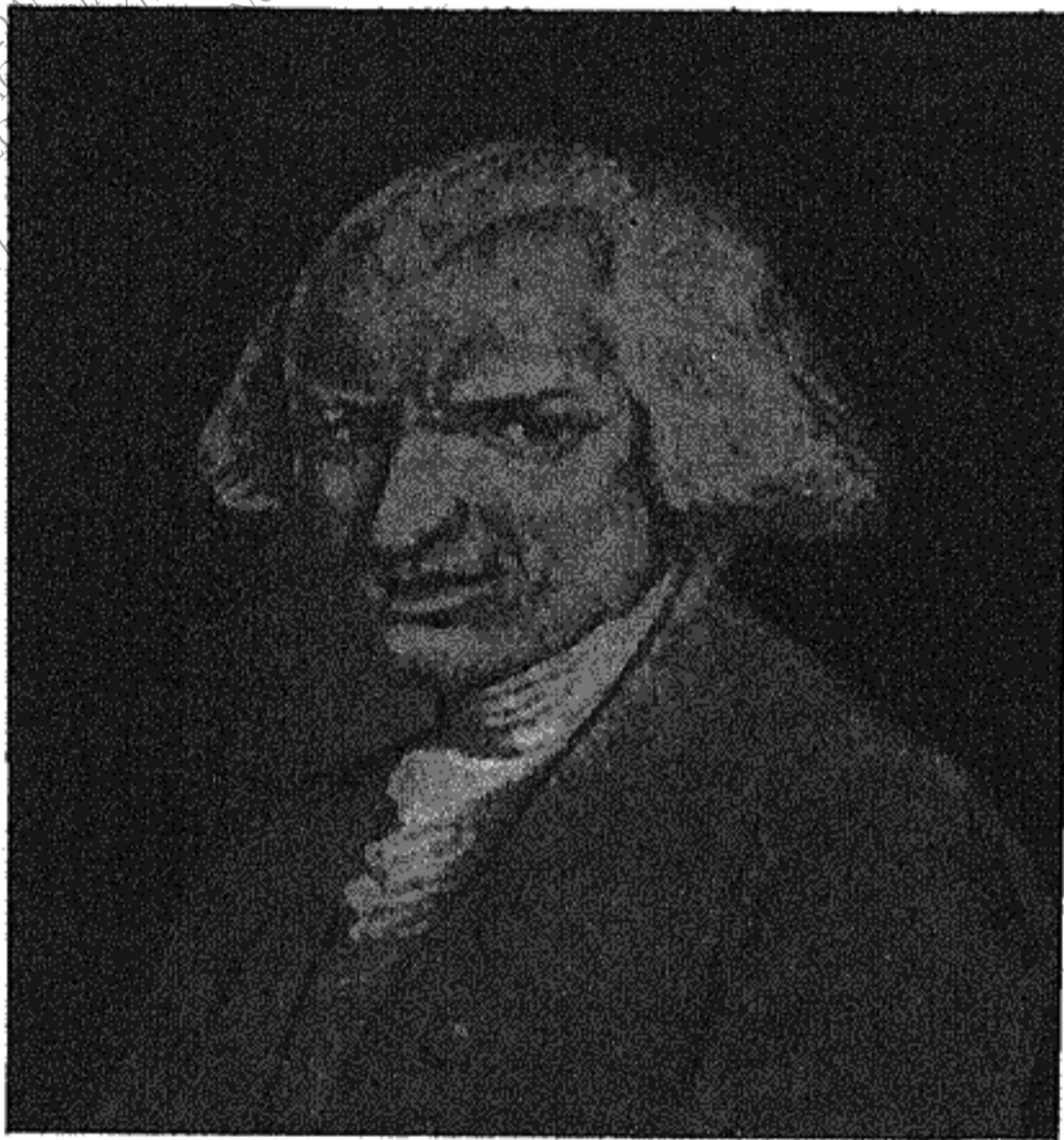
2.—Ὁμοίως, τόμ. 3ος, σελ. 307 - 308.;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΧΟΛΜΠΑΧ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΗΟΙΒΑΧΗ, Paul Henri (1723 — 1789) — διαπρεπής Γάλλος φιλόσοφος (ύλιστής και άθειστής), ένας από τους ιδεολόγους τής επαναστατικής άστικής τάξεως τής Γαλλίας κατά τον 18ον αιώνα. Γιός Γερμανού βαρώνου, γεννήθηκεν στο Χάιντελσάιμ (Πφάλτς), άλλ' άνετράφη στο Παρίσι, όπου και πέρασε όλη του τήν ζωή. Ύπῆρξε δραστήριος συνεργάτης τής *Εγκυκλοπαιδείας τών Επιστημών, Τεχνών και Επιτηδευμάτων*. Στο σαλόνι του Χόλμπαχ, τὸ ὁποῖον εἶχε καταστή κέντρον τής φιλοσοφικῆς καὶ άθειστικῆς σκέψεως, γιὰ τήν προεπαναστατική Γαλλία, συναντοῦντο συχνά ὁ Ντιντερό, ὁ Ἐλβέτιος, ὁ ντ' Ἀλαμπέρ, ὁ Μπυφρόν, ὁ Ναιζιόν (Naigeon) κ. ἄ. Φιλοξένησεν, ἐπίσης, γιὰ λίγο χρονικὸ διάστημα καὶ τὸν Ζ. Ζ. Ρουσσώ.

Στὴν Γαλλία τοῦ 18ου αἰῶνα τὴν «πολιτικὴν κατάρρευση» τὴν ἐπέφερε «ἡ φιλοσοφικὴ ἐπανάσταση»¹, κατὰ τὸν Φρ. Ἐγκελς. Ὁ Χόλμπαχ ὑπῆρξεν ἓνας ἀπὸ τοὺς σοβαρώτερους φορεῖς αὐτῆς τῆς φιλοσοφικῆς προετοιμασίας τῆς ἐπανάστασεως. Ἐφερε θεωρητικὰς ἀποδείξεις γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀντικαταστάσεως τῶν φεουδαρχικῶν σχέσεων ἀπὸ ἓνα νέο «φυσικὸ» καὶ «λογικὸ» κοινωνικὸ καθεστῶς, ἐννοώντας τὴν ἄστικὴν κοινωνία, εἰς τὴν ὁποίαν ἔβλεπε τὴν κορυφὴν τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως. Ὁ Χόλμπαχ ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος συστηματοποιὸς τῆς κοσμοθεωρίας τῶν Γάλλων ὑλιστῶν τοῦ 18ου αἰῶνα. Τὸν ὑλικὸν κόσμον, τὴν φύσιν, ἐρμήνευε σὰν πρωταρχικὸν καὶ μὴ δημιουργηθέντα ἀπὸ κανέναν· τὸν ἀναγνώριζε ὡς ὑπάρχοντα ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, ἄπειρον ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ. Ἡ ὕλη ἦταν, γιὰ τὸν Χόλμπαχ, ἡ ἐπιτομὴ ὅλων τῶν ὑπαρχόντων σωμάτων. Σὰν τὰ πλέον ἅπλα στοιχειώδη μέρη τῆς θεωροῦσεν ἀναλλοίωτα καὶ ἀδιαίρετα ἄτομα, τῶν ὁποίων οἱ σπουδαιότερες ποιότητες ἦσαν ἡ ἔκταση, τὸ βάρος, ἡ μορφή, τὸ ἀδιαπέραστο, ἡ κίνηση. Ὅλες τὶς μορφὲς τῆς κινήσεως ὁ

1. Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ: «Ὁ Λουδοβ. Φόυερμπαχ καὶ τὸ τέλος τῆς Γερμανικῆς κλασικῆς φιλοσοφίας», Βερολίνο 1952, σελ. 5.

Χόλμπαχ τις ἀπέδιδε σὲ μηχανικὴ ἐν χώρῳ μετάθεση. Ὑλὴ καὶ κίνηση εἶναι ἀχώριστοι μεταξύ των. Ἡ κίνηση, ἣ ὁποία ἀποτελεῖ μιὰν ἀναλλοίωτη, θεμελιακὴ ιδιότητα τῆς ὕλης, τὸ προϊόν της, εἶναι ἐπίσης μὴ δημιουργούμενη, μὴ ἐκμηδενιζόμενη καὶ ἄπειρη ὅπως αὐτὴ τοῦτη ἡ ὕλη. Ὁ Χόλμπαχ ἀπέρριπτε τὴν καθολικὴ ἐμφύζωση τῆς ὕλης, ἐπειδὴ ἦταν τῆς γνώμης ὅτι μιὰ αἰσθητικὴ δύναμη μόνον σ' ὀρισμένες μορφές τῆς ὕλης ἰδιάζει, μορφές ποὺ εἶναι ὀργανωμένες κατὰ τρόπον καθορισμένον. Βασίζόμενος στὰ ἐπιτεύγματα τῶν τότε Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, ἔγραψε τὸ κυριώτερο ἔργο του «*Système de la nature...*» (Σύστημα τῆς φύσεως..., 1770), τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν κρίση τῶν συγχρόνων του, ἔγινε ἡ «Βίβλος» τοῦ ὕλισμοῦ. Ὁ Χόλμπαχ ἔγραψεν ὅτι: «Τὸ σύμπαν, αὐτὴ ἡ γιγαντιαία ἔνωση ὅλων αὐτῶν τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν, μᾶς προσφέρει παντοῦ μόνον ὕλη καὶ κίνηση. Τὸ σύνολό του μᾶς δείχνει μόνον μιὰν ἀτελείτητα καὶ ἀδιάκοπη ἀλυσίδα αἰτιῶν καὶ ἐπενεργειῶν... ἡ ἰδέα τῆς φύσεως περικλείει ἀναγκαστικὰ τὴν ἰδέαν τῆς κινήσεως. Ἀλλά, θὰ μᾶς ἐρωτήσῃ κανεὶς, ἀπὸ ποῦ πῆρε τὴν κίνησίν της αὐτὴ ἡ φύσις; Μὰ, θὰ ἀπαντήσουμε, ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, γιατί εἶναι τὸ μέγα πᾶν, ἔξω ἀπὸ τὸ ὁποῖο, συνεπῶς, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει τίποτα. Θ' ἀπαντήσουμε ὅτι ἡ κίνηση εἶναι ἕνας τρόπος ὑπάρξεως, ὁ ὁποῖος ἀπορρέει ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς ὕλης· ὅτι κινεῖται ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴν ἐνέργεια...»¹. Ὁ Χόλμπαχ ἀναγνώριζε τὴν ὑπαρξὴ ἀντικειμενικῶν νομοτελειῶν τοῦ ὕλικου κόσμου, οἱ ὁποῖες, ὑπέθετε, βασίζονταν στὴν διαρκῆ καὶ ἀκατάλυτη συνάρτηση τῶν αἰτιῶν μὲ τὶς ἐπενεργειές τους. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα μέρος τῆς φύσεως καὶ γι' αὐτὸ ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους της. Ἀπέρριπτε τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, ἐπειδὴ οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων καθορίζονται αἰτιολογικὰ. Ὁ Χόλμπαχ ὑπῆρξεν ὑπέρομαχος τῆς δυνατοῦτητας γνώσεως τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ θεωροῦσε, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ὕλιστικὴν αἰσθησιαρχίαν τοῦ

1. Π. ΧΟΛΜΠΑΧ: «Σύστημα τῆς φύσεως», Ρωσ. μετάφρ. 1940, σελ. 12 καὶ 18. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ στὸ γαλλικὸ πρωτότυπο ἔχει ὡς ἑξῆς:

«L' univers, ce vaste assemblage de tout ce qui existe, ne nous offre par tout que de la matiere et du mouvement: son ensemble ne nous montre qu' une chaine immense et non interrompue de causes et des d' effets ;.. l' idée de la nature renferme nécessairement l' idée du mouvement. Mais, nous dira - t - ou, d' où cette nature a - t - elle reçu son mouvement? Nous répondrons que c' est d' elle — même, puis — qu' elle est le grand tout, hors duquel conséquemment rien ne peut exister. Nous dirons que le mouvement est une façon d' être qui découle nécessairement de l' essence de la matiere; qu' elle se meut par sa propre énergie...» (Londres, 1771, p. 10, et 22).

Τζών Λόκ, τοῦ ὁποίου ὑπερνίκησε τὴν ἀσυνέπεια, τὶς αἰσθήσεις ὡς τὴν πηγή τῆς γνώσεως. Ἡ γνώση, γιὰ τὸν Χόλμπαχ, εἶναι μιὰ ἀντανάκλαση τῆς πραγματικότητας. Αἰσθήσεις καὶ ἔννοιες δὲν εἶναι παρὰ εἰκόνες τῶν πραγμάτων. Ἡ ὑλιστικὴ γνωσιοθεωρία τοῦ Χόλμπαχ τὴν ὁποῖαν συμμερίζονται καὶ ἄλλοι Γάλλοι ὑλιστές, στρεφόταν ἐναντίον τοῦ ἀγνωστικισμοῦ, ἐναντίον τῆς θεολογίας, ἐναντίον τῆς ἰδεαλιστικῆς αἰσθησιαρχίας τοῦ Τζωρτζ Μπέρκλεϋ καὶ τῆς θεωρίας περὶ τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν τοῦ Καρτεσίου.

Ὁ μεταρυστικὸς χαρακτήρας τοῦ ὑλισμοῦ τοῦ Χόλμπαχ καὶ τῶν ὁμοϊδεατῶν του, ὁ μηχανιστικὸς χαρακτήρας τῶν ἀντιλήψεών τους ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ταξικὴ στενότητα τῶν ἀστῶν στοχαστῶν καὶ ἀπὸ τὴν κατάστασι τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ 18ου αἰῶνα, κατὰ τὸν ὁποῖον εἶχαν ἀναπτυχθῆ, κυρίως, ὡς ἐπιστῆμες, ἡ Μηχανικὴ καὶ τὰ Μαθηματικά. Ὁ ἀστικὸς χαρακτήρας τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Χόλμπαχ ἐκφράστηκε ἔντονα στὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἀπόψεις του. Ἐπειδὴ εἶχε θέσει ὡς ἐπίκεντρο τῆς προσοχῆς του τὴν ἀπογυμνωμένην, ἀφηρημένην ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, ἀνήγαγε τὸ κοινωνικὸ στὸ ἀτομικὸ, ζητοῦσε τὴν ἐξήγησι τῶν κοινωνικῶν φαινομένων στοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ συμπερανοῦσε, σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴν τῆς κοινωνίας, μὲ τὴν ἰδεαλιστικὴν θεωρίαν τοῦ συμβολαίου, ἡ ὁποία ἰσχυριζόταν ὅτι οἱ ἄνθρωποι, πρὸς χάριν τῶν ἀμοιβαίων συμφερόντων τους καὶ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτα φυσικὰ δικαιώματά τους, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ σοβαρώτερον ἦταν τὸ δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, εἶχαν συνεννοηθῆ συνειδητὰ σὲ κοινωνία καὶ κράτος. Τὴν ἐξέλιξι τῆς κοινωνίας, τὴν ἱστορίαν, ὁ Χόλμπαχ τὴν θεωροῦσε ὡς συνέπεια τῆς δραστηριότητος τῶν κυβερνήσεων, τῶν ἐπιφανῶν προσωπικοτήτων, τῆς δυνάμεως τῶν ἰδεῶν, τῆς διαδόσεως τοῦ διαφωτισμοῦ κλπ. Κατηγοροῦσε τὸ φεουδαρχικὸ καθεστῶς ὡς μὴ λογικὸ καὶ περίμενε τὴν πραγματοποίησι ἑνὸς «βασιλείου τῆς λογικῆς» (τὸ ἀστικὸ κοινωνικὸ καθεστῶς) ἀπὸ τὴν ἐμφάνισι ἑνὸς φωτισμένου μονάρχου, ἑνὸς ἀνθρώπινου νομοθέτου. Τὸ ἰδανικὸ τῶν πολιτικῶν σχέσεων ἦταν γι' αὐτὸν «ἡ φωτισμένη ἀπολυταρχία». Ὡς βάση τῆς ἀνθρώπινης ἐνέργειας ὁ Χόλμπαχ θεωροῦσε τὸ συμφέρον, τὴν ὠφέλεια τῶν ἀνθρώπων. «Στὸν Χόλμπαχ κάθε ἐκδήλωσι τῆς μεταξὺ τῶν ἀτόμων σχέσεως, παρουσιάζεται ὡς σχέση ὠφελιμότητος καὶ χρησιμότητος, ὅπως π. χ. ἡ ὀμιλία, ἡ ἀγάπη κλπ.».

«Ἡ θεωρία τοῦ Χόλμπαχ εἶναι, λοιπόν, ἡ ἱστορικὰ δικαιωμένη φιλοσοφικὴ αὐταπάτη γιὰ τὴν ἀνερχόμενη ἀκόμα στὴ Γαλλία ἀστικὴ τάξι, τῆς ὁποίας ἡ κερδοσκοπικὴ ἐπιθυμία θὰ μπορούσεν ἐπίσης νὰ ἐρμηνευθῆ καὶ ὡς ἐπιθυμία γιὰ τὴν πλήρη ἐξέλιξι τῶν ἀτόμων σὲ

μιάν ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὰ παλαιὰ φεουδαλικά δεσμὰ σχέση. Ἡ ἀπελευθέρωση, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀστικῆς τάξεως, ὁ συναγωνισμός, ἦταν ὅπωςδήποτε γιὰ τὸν δέκατον ὕγδοον αἰῶνα ὁ μοναδικὸς δυνατὸς τρόπος γιὰ ν' ἀνοιχθῆ στα ἄτομα ἕνας νέος δρόμος ἐλεύθερης ἀναπτύξεως.»¹ Ὁ Χόλμπαχ ἔγραψε, μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ ἀστικοῦ διαφοτισμοῦ, ὁξύνουα ἀθεϊστικά ἔργα, διαποτισμένα ἀπὸ δηκτικὸ σαρκασμό. Ἐξ αἰτίας τῶν διώξεων ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ἔργα τοῦ Χόλμπαχ τυπώνονταν χωρὶς ὄνομα καί, κατὰ κινῶνα, ἐκτὸς τῆς Γαλλίας. Ὁ Β. Ἰ. Λένιν ἔτρεφε μεγάλην ἐκτίμησι γιὰ τὴν ἀγωνιστικὴ, ἀθεϊστικὴ Λογοτεχνία τῆς Γαλλίας τοῦ 18ου αἰῶνα.

Ἡ σημερινὴ ἰμπεριαλιστικὴ ἀντίδραση, γιὰ τὴν ὅποιαν οἱ ὑλιστικὲς, προοδευτικὲς παραδόσεις τοῦ παρελθόντος εἶναι μισητές, ἀντιμετωπίζει ἐχθρικά τὸν γαλλικὸν ὑλισμὸ τοῦ 18ου αἰῶνα.

1. K. ΜΑΡΞ—ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ: «Ἀπαντα», πρώτη ἔκδοσι, τόμ. 5, Βερολίνο 1932, σελ. 388-389.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η Ρ Α Κ Λ Ε Ι Τ Ο Σ

ΜΑΡΞ - ΕΝΓΚΕΛΣ

· *Άλληλογραφία*

»

»

»

ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ.

»

ΛΕΝΙΝ Β. Ι.

ΣΤΑΛΙΝ Ι. Β.

: 'Ο Κ. Μάρξ εις τόν Φρ. "Εγγκελς στις 22
Δεκεμβρίου 1857.

Τόμος 2ος, Μόσχα - Λένινγκραντ. 1936.

: 'Ο Κ. Μάρξ εις τόν Φρ. "Εγγκελς τήν 1
Φεβρουαρίου 1858 „Απαντα“.

: 'Ο Κ. Μάρξ εις τόν Φρ. "Εγγκελς τήν 25
Φεβρουαρίου 1859 „Απαντα“.

: 'Ο Κ. Μάρξ και Φρ. "Εγγκελς εις τόν Φερ-
δινάνδο Λασσάλ στις 31 Μαΐου 1858
(άλληλογραφία μεταξύ του Λασσάλ - Μάρξ,
έκδοθεισα από τόν G. Mayer, Βερολίνο
1922).

: „Διαλεκτική τής φύσεως“, διάφορες έκ-
δόσεις.

: „Αντι - Ντύριγκ“, διάφορες έκδόσεις.

: „Φιλοσοφικά τετράδια“ Μόσχα 1947.

: Διά τόν διαλεκτικό και ιστορικό υλισμό
εις τὰ „Ζητήματα του Λενινισμού“, 11η
έκδοσις, Μόσχα 1957.

Λ Ε Υ Κ Ι Π Π Ο Σ

ΜΑΚΟΒΕΛΣΚΙ Α. Ο.

: „Οι άρχαίοι Έλληνες άτομικοί“, Μπα-
κοϋ 1946.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

ΜΑΡΞ Κ.

: Διαφορά τῆς Δημοκρατείου καὶ Ἐπικου-
ρείου περὶ φύσεως Φιλοσοφίας. (Μάρξ-
Ἐγγκελς, „*Απαντα*“, 1ο μέρος, τόμ. 1
Φραγκφούρτη τ. Μ. 1927, σελ. 5-81).

ἘΝΓΚΕΛΣ ΦΡ.

: „*Διαλεκτικὴ τῆς φύσεως*“ Βερολ. 1952.

ΛΕΝΙΝ Β. Ι.

: „*Μυθήματα πάνω εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς
φιλοσοφίας*“, εἰς τὰ φιλοσοφικὰ τετρά-
δια. Μόσχα 1947.

: „*Ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ κατάλοιπα*“, ἀπο-
σπάσματα καὶ σχόλια (παρτηρήσεις),
Βιέννη-Βερολίνο 1932, σελ. 179-241.

ΣΤΑΛΙΝ Ι. Β.

: „*Διαλεκτικὸς καὶ ἱστορικὸς υἱισμὸς*“, εἰ-
τὰ ζητήματα τοῦ Λενινισμοῦ, 11η ἔκδοσις
Μόσχα 1947.

ΜΑΚΟΒΕΛΣΚΙ Α. Ο.

: „*Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀτομικοί*“, Μπα-
κοῦ 1946.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΜΑΡΞ Κ.

: Διαφορά τῆς Δημοκρατείου καὶ Ἐπικου-
ρείου περὶ φύσεως Φιλοσοφίας (Μάρξ-
Ἐγγκελς, „*Απαντα*“, πρῶτο μέρος, τόμ.
1, Φραγκφούρτη τ. Μ. 1927).

»

: Κύριον ἄρθρον εἰς τὴν „*ἠφῆμερίδα τῆς Κο-
λουίας*“ Νο 179.

»

: Ἀπὸ τῆς προεργασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς
Ἐπικουρικῆς, Στοϊκῆς, καὶ Σκεπτικιστι-
κῆς Φιλοσοφίας.

»

: „*Τὸ Κεφάλαιον*“, τόμ. Ι, Βερολ. 1951,
(Κεφάλαια 1, 4, 11, 13).

»

: „*Τὸ Κεφάλαιον*“, τόμ. ΙΙΙ, Βερολίνο 1951,
(Κεφάλαιον 23).

»

: „*Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*“
Βερολίνο 1951 (σελ. 19, 37, 47, 66, 111,
123, 146, 168).

- ΜΑΡΞ Κ. : Προπαρασκευαστικό υλικό δια τὸ „Κεφάλαιο“ (Κεφ. 6), εἰς τὸ : Μάρξ - Ἐγγκελς Ἄρχειο, τόμ. II (VII), Μόσχα 1933 (σελ. 48/49, 132/133).
- ΜΑΡΞ Κ. ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ. : „Ἡ Γερμανικὴ ἰδεολογία“, ΜΕΓΑ Ι, τόμ. 5ος, Βερολίνο 1932.
- ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ. : „Ἡ ἀνατροπὴ τῆς Ἐπιστήμης ἀπὸ τὸν κύριον Εὐγένιον Ντύριγκ“, Βερολίνο 1952.
- » : „Διαλεκτικὴ τῆς φύσεως“, Βερολίνο 1952.
- J. NIEDHAM : *A. History of Embryology (1935)*.
- J. B. MEYER : *Aristoteles' Tierkunde*, Berlin 1955 ;
- T. E. LONES : *Aristotle's Researches in Natural Sciences*, London 1912.
- W. THOMSON D' ARCY : *On Aristotle as a Biologist*, Oxford 1913 ;
- M. MANQUAT : *Aristotle naturaliste*, Paris 1932 ;
- CH. SINGER : *Greek Biology and Greek Medicine*, Oxford 1922 ;
- » : *A Short History of Biology*, Oxford 1931 ;

Χ Ο Μ Η Σ

- Κ. ΜΑΡΞ ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ : „Ἡ Ἁγία Οἰκογένεια“ Μάρξ - Ἐγγκελς, „Ἀπαντα“, 1ο μέρος, τόμ. 3ος, Βερολίνο 1832 (σελ. 303, 305/306).
- ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ. : Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀγγλικὴ ἔκδοσιν τοῦ ἔργου „ἠ ἐξέλιξις τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπὸ Οὐτοπία σὲ Ἐπιστήμη“ εἰς τὰ „Διαλεκτικὰ Ἔργα“ τοῦ Κ. Μάρξ - Φρ. Ἐγγκελς, τόμ. 2ος 1950.

Λ Ο Κ

- : Ἔργα τοῦ Locke, J., *The Works*, v. 1/, London 1877 ;

- : *Gedanken über Erziehung*, 3. Aufl., Langensalza 1910;
Versuch über den menschlichen Verstand, Bd. 1 u. 2, Leipzig 1913 und 1911;
- ΜΑΡΕ ΚΑΡΛ. : „Τὸ Κεφάλαιο“, Τόμ. Ι, Βερολίνο 1953.
 » : „Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας“, Βερολίνο 1951.
- ΜΑΡΕ Κ. ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ. : „Ἡ Ἄγρια Οἰκαγένεια“, Μάρξ - Ἐνγκελς, „Ἀπαντα“, Ι μέρος, τόμ. 3ος, Βερολίνο 1932, ἢ νέα ἔκδοσις τῆς πρωτοτύπου ἔκδοσεως τοῦ 1845, Βερολίνο 1953.
- ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ. : „Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸν κύριον Εὐγένιο Ντύριγκ“ („Ἀντι-Ντύριγκ“), Βερολίνο 1952.
- » : „Διαλεκτικὴ τῆς φύσεως“, Βερολίνο 1952,
 ΛΕΝΙΝ, Β. Ι. : „Υλισμὸς καὶ Ἐμπειριοκριτικισμὸς“ „Ἀπαντα“, τόμ. 1-ος.
- ΒΟΥΡΝΕ, Η. Ρ. Ρ., : *The Life of John Locke* v. 1st, London 1876.

Λ Α Μ Ε Τ Ρ Ι

- ΜΑΡΕ Κ. ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ. : „Ἡ Ἄγρια Οἰκαγένεια“ Μάρξ - Ἐνγκελς, „Ἀπαντα“, πρῶτο μέρος, τόμ. 3ος, Βερολίνο 1932 ἢ νέα ἔκδοσις τῆς πρωτοτύπου ἔκδοσεως τοῦ 1845, Βερολίνο 1953.
Ἔργα τοῦ La Mettrie, J. O. de.
- *Oeuvres philosophiques*, t. 1-3, Berlin 1796;
- *Traité du vertige, avec la description d' une catalepsie hystérique*, Rennes 1737;
- *Lettres sur l' art de conserver la santé*, Paris 1738;
- *Traité de la petite vérole*, Paris 1740.
- *Observations de médecine pratique*, Paris 1743;

- *La politique de médecin de Machiavel*, Amsterdam [1746] ;
- *Histoire naturelle de l'ame*, La Haye 1745 ;
- *Les animaux plus que machines*, Berlin 1750 ;
- *Réflexions philosophiques sur l'origine des animaux*, Berlin 1750 ;

N T I N T E P O

ΜΑΡΞ - ΕΝΓΚΕΛΣ

: 'Ο Κ. Μάρξ εις τὸν Φρ. Ἐγγκελς στὶς 15 Ἀπριλίου 1869. τόμ. IV (Διάφορες ἐκδόσεις).

ΜΑΡΞ Κ. ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ.

: „Ἡ Ἀγία Οἰκογένεια“ Μάρξ - Ἐγγκελς, „Ἀπαντα“, πρῶτο μέρος τόμ. 3ος, Βερολίνο 1932, σελ. 307.

ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ.

: Ἡ κατάσταση τῶν ἐργαζομένων τάξεων στὴν Ἀγγλία. „Ἀπαντα“, τόμ. 4. Βερολίνο 1932, σελ. 227.

»

: „Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸν κύριον Εὐγένιον Ντύριγκ“ „Ἀντι - Ντύριγκ“, Βερολίνο 1952.

ΛΕΝΙΝ Β. Ι.

: „Ἀπαντα“, 4η ἐκδοση, τόμ. 14ος, „Υλισμὸς καὶ Ἐμπειριοκριτικισμὸς“, σελ. 24-27, 34-36, 101-113, τόμ. 15ος. „Γιὰ τὴν στάση τοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος μπροστὰ στὴ Θρησκεία“, σελ. 374, τόμ. 19ος. Οἱ „τρεῖς πηγὲς καὶ τὰ τρία συστατικὰ μέρη τοῦ Μαρξισμοῦ“, σελ. 203-204.

ΠΑΛΕΧΑΝΩΦ ΓΕΩΓ.

: „Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ ὕλισμοῦ“, Στουτγάρδη 1896, 3η ἐκδοσις, 1921.

Ἔργα τοῦ D. Diderot.

— *Oeuvres complètes, éditées par J Assézat et M Tourneuta*, t. 1-20, Paris 1875-1877 ;

ΕΛΒΕΤΙΟΣ

- ΜΑΡΞ Κ. ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ. : „*Ἡ Ἁγία Οἰκογένεια*“, „*Ἀπαντα*“,
 Μάρξ - Ἐνγκελς, πρῶτο μέρος, τόμ. βος.
 » : „*Ἡ Γερμανικὴ ἰδεολογία*“, „*Ἀπαντα*“
 : Μάρξ - Ἐνγκελς, τόμ. δ.
 ΠΑΛΕΧΑΝΩΦ ΓΕΩΡΓ. : „*Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τοῦ Ὑλισμοῦ*“
 : (Χόλμπαχ - Ἐλθέτιος - Μάρξ) Στουτγάρδη
 1896 βῆ ἔκδοσις 1921.
 Ἔργα τοῦ *G. A. Helvetius*.
Oeuvres complètes, t. 1 - 5, Paris 1795.

ΧΟΛΜΠΑΧ

- ΜΑΡΞ Κ. ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ. : „*Ἡ Ἁγία Οἰκογένεια*“, Μάρξ - Ἐνγκελς
 „*Ἀπαντα*“, πρῶτο μέρος, τόμ. βος, Βε-
 ρολίνο 1932, σελ. 388 - 389.
 » : „*Ἡ Γερμανικὴ ἰδεολογία*“ Μάρξ - Ἐν-
 γκελς, „*Ἀπαντα*“, τόμ. βος, Βερολίνο
 1932.
 ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ. : „*Δουδοβίκος Φοῦβερμαχ καὶ τὸ τέλος*
τῆς Κλασσικῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας“,
 Βερολίνο 1952.
 » : „*Ἡ ἀνατροπὴ τῆς επιστήμης ἀπὸ τὸν κύ-
 ριον Εὐγένιον Ντόρυγκ*“. Βερολίνο 1951.
 ΛΕΝΙΝ Β. Ι. : „*Ἀπαντα*“, τόμ. 19ος. „*Οἱ τρεῖς πηγὲς*
*καὶ τὰ τρία συστατικὰ μέρη τοῦ Μαρξί-
 σμοῦ*“ σελ. 3 - 8.
 » : Ὅμοιος τόμ. ββος, σελ. 203 - 204.
 Ἔργα τοῦ *H. D. Hobachi*.
 — *La morale universelle, ou les devoirs*
de l'homme fondés sur la nature, v.
1 - 3, Amsterdam 1776;
 — *La politique naturelle, ou discours sur*
les vrais principes du gouvernement,
v. 1, London 1773;

Σ Η Μ Ε Ι Ω Μ Α

*Τῆ Γερμανικῆ μετάφραση ἀπὸ τὸ Ρωσικὸ κείμενο ἔκαναν ὑπεύ-
θυνα μεταφραστὲς τοῦ ὑπουργείου Παιδείας τῆς ᾠ Ανατολικῆς Γερμα-
νίας (D.D.R.) ἀπὸ τὰς ἐξῆς ρωσικὰς ἐκδόσεις.*

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ : Μεταφραστῆς Ernst Nowak Μ.Σ.Ε., Β. ἐκδοσις,
τόμ. 10ος, σελ. 594 - 595. ΔΕΥΚΙΠΠΟΣ : Μ.Σ.Ε., Β. ἐκδοσις, Μό-
σχα 1953, τόμ. 24ος, σελ. 399. ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ : Μεταφραστῆς Else
Jandera. Μ.Σ.Ε., Β. ἐκδοσις, Μόσχα 1952, τόμ. 13ος, σελ. 662 - 666.
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ : Μεταφραστῆς Arthur Dukowsky. Μ.Σ.Ε., Β. ἐκδοσις,
Μόσχα 1950, τόμ. 3ος σελ. 6 - 12. ΧΟΜΠΣ : Μ.Σ.Ε., Β. ἐκδοσις, Μόσχα
1952, τόμ. 11ος, σελ. 559 - 561. ΛΟΚ : Μ.Σ.Ε., Β. ἐκδοσις, Μόσχα 1954,
τόμ. 25ος, σελ. 362 - 364. ΛΑΜΕΤΡΙ : Μ.Σ.Ε., Β. ἐκδοσις, Μόσχα 1953,
τόμ. 24, σελ. 260. ΝΤΙΝΤΕΡΟ : Μεταφραστῆς Else Jandera. Μ.Σ.Ε.,
Β. ἐκδοσις, Μόσχα 1952, τόμ. 14ος, σελ. 323 - 325. ΕΛΒΕΤΙΟΣ :
Μ.Σ.Ε., Β. ἐκδοσις, Μόσχα 1952, τόμ. 10ος, σελ. 367 - 369. ΧΟΛΜΠΑΧ :
Μ.Σ.Ε., Β. ἐκδοσις, Μόσχα 1952, τόμ. 12ος, σελ. 5 - 6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Παραλήψεις τυπογράφου.

— Σελίς 27, στ. 11, μετά τίς λέξεις... μεταξύ τών δούλων..., νά συμπληρωθῆ
ἡ φράσις μέ τάς λέξεις... καί δουλοκτητῶν ἀκόμα περισσότερο...

— Σελίς 29, στ. 6, μετά τή λέξη... Ὁ Ἀριστοτέλης... νά μπη ἡ λέξις... δέ ν...
(δ Ἀριστοτέλης δέν διέκρινε...).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

**ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΣ
ΔΡΗ ΔΙΚΤΑΙΟΥ**

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελις
ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ	7
ΔΕΥΚΛΙΠΠΙΟΣ	13
ΔΙΜΟΚΡΙΤΟΣ	17
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ	27
ΧΟΜΠΣ	49
ΛΟΚ	57
ΛΑΜΕΤΡΙ	65
ΝΤΙΝΤΕΡΟ	71
ΕΛΒΕΤΙΟΣ	83
ΧΟΛΜΙΑΧ	89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	93
ΣΗΜΕΙΩΜΑ	99
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	103